

POJEM OSOBNOSTI V DIELE RUSKÉHO FILOZOFA NIKOLAJA ALEXANDROVIČA BERĎAJEVA (VYVRCHOLENIE PERSONALISTICKEJ LÍNIE SLOVANSKÉHO MYSLENIA)¹

The Concept of Personality in the Work of Russian Philosopher
Nikolai Alexandrovich Berdyaev
(Climax of the Personalistic Line of Slavic Thought)

Milan Petkanič

DOI: 10.17846/CL.2018.11.1.130-137

Abstract: PETKANIČ, Milan. *The Concept of Personality in the Work of Russian Philosopher Nikolai Alexandrovich Berdyaev (Climax of the Personalistic Line of Slavic Thought)*. The paper provides an analysis of the main features of personality in the work of N. A. Berdyaev, who belongs to the most prominent authors of the personalistic line of Slavic philosophy. It is primarily concerned with Berdyaev's principal book *Slavery and Freedom* (1939), which elaborates this theme most thoroughly. Berdyaev's concept of personality is here interpreted in correlation with other central concepts of his work, above all with freedom and spirit – both are exposed as the inherent attributes of personality. While Berdyaev's metaphysics is based on duality of spirit and nature, or freedom and necessity, the paper points to his concept of person(ality) as based on triple structure: spirit, soul and body. The paper also examines Berdyaev's fundamental conceptual distinctions between personality and individual and outlines the differences in standpoints of personalism and individualism, while the latter is shown as opposed to the former.

Keywords: *Russian philosophy, personality, person, individual, spirit, freedom, objectification, universal, microcosm, personalism vs. individualism*

Abstrakt: PETKANIČ, Milan. *Pojem osobnosti v diele ruského filozofa Nikolaja Alexandroviča Berďajeva (Vyvrcholenie personalistickej línie slovanského myslenia)*. Ústrednou ambíciou môjho príspevku je analyzovať hlavné črty osobnosti v diele N. A. Berďajeva, ktorý patrí medzi najprominentnejších autorov personalistickej línie slovanskej filozofie. V príspevku sa preto primárne opieram o Berďajevovu principiálnu knihu *O otroctve a slobode človeka* (1939), v ktorej autor najdôkladnejšie rozvinul tému osobnosti. Berďajevov pojem osobnosti tu interpretujem v korelácii s ďalšími centrálnymi pojmami jeho tvorby, predovšetkým s pojmami slobody a ducha, pričom ich predstavujem ako dva základné piliere jeho konceptu osobnosti. V práci poukazujem na to, že zatiaľ čo Berďajevova metafyzika je založená na dualizme ducha a prírody, resp. slobody a nutnosti, jeho koncept osobnosti sa vyznačuje triadickou štruktúrou: duch, duša a telo. V štúdií sa taktiež snažím objasniť Berďajevov kon-

¹ Predložený text je výstupom z riešenia projektu VEGA č. 1/0124/16 *Ruská a slovenská filozofia osoby v lingvistických a filozofických súvislostiach*.

ceptuálny rozdiel medzi osobnosťou a individuom, ako aj zadefinovať základný rozdiel až kontrapozíciu medzi personalizmom a individualizmom.

Kľúčové slová: *ruská filozofia, osobnosť, osoba, individuum, duch, sloboda, objektivácia, univerzálne, mikrokozmos, personalizmus vs. individualizmus*

Vo svojom článku by som chcel objasniť jeden z centrálnych konceptov diela významného ruského mysliteľa 20. storočia Nikolaja Alexandroviča Berďajeva (1874 – 1948), a to koncept osobnosti, ktorý autor najdôkladnejšie rozvinul vo svojej principiálnej knihe *O otroctve a slobode človeka* s podtitulom *Pokus o personalistickú filozofiu* publikovanej v roku 1939. Berúc na zreteľ limity stanovené pre jednotlivé štúdie v tomto časopise sa však obmedzím len na tie najdôležitejšie a z môjho pohľadu aj najzaujímavejšie znaky osobnosti v Berďajevovej filozofii. Navzdory faktu, že Berďajev explicitne formuluje vlastnú originálnu koncepciu osobnosti až k záveru svojho autorsky mimoriadne plodného života, nie je personalizmus filozofickým stanoviskom, ku ktorému dospieva až v tejto záverečnej fáze svojho života a ani nie je v jeho filozofickom korpuse len nejakou okrajovou záležitosťou, ale stojí, i podľa jeho vlastných slov, v samotnom základe jeho celostného filozofického názoru (Berďajev 1997, 9).

Svoje úvahy o osobnosti v spomínanom diele začína Berďajev tým, že nazýva človeka tou najväčšou hádankou sveta. Súčasne však podotýka, že pokým nahliadame na človeka ako na sociálnu alebo prírodnú bytosť, nebude pre nás žiadnou hádankou, žiadnym tajomstvom. Totiž iba ako osobnosť, t. j. ako jedinečná bytosť s jedinečným údelom je pre nás človek skutočnou hádankou a tajomstvom. Optika špeciálnych vied je jednak vždy čiastková, preto nám biologické, sociologické či psychologické skúmania človeka ponúkajú len fragmentárne poznanie a jednak pristupuje k človeku zakaždým akoby zvonku, nahliada naň ako na objekt, vec medzi vecami, exemplár svojho druhu, preto im je tajomstvo osobnosti skryté. Osobnosť ale v kontraste k špeciálno-vednému bádaniu odkazuje, podľa Berďajeva, na jedinečnosť, celistvosť a subjektivitu. S otázkou poznateľnosti človeka bezprostredne súvisí Berďajevovo zásadné rozlišovanie medzi človekom ako osobnosťou a človekom ako individuom. Kým individuom je predmetom špeciálnych vied, centrálnou témou personalistickej filozofie je osobnosť.² Ak by sme si na tomto mieste vypomohli konceptuálnou dištinkciou medzi problémom a tajomstvom z pera francúzskeho katolíckeho existencialistu Gabriela Marcela (pozri: Marcel 1971, 9nn), tak by sme mohli povedať, že pojmom individuom Berďajev odkazuje na to, čo je objektívne poznateľné na človeku, to znamená to, čo je na ňom predmetné, a to sa stáva problémom špeciálnych vied. Oproti individuu sa osobnosť nemôže stať predmetom, objektom poznania, a teda problémom, ktorý tu vystupuje pred nami a ktorý má v princípe objektívne riešenie. Osobnosť tak pre nás navždy zostane tajomstvom. Tajomstvo nie je však podľa Marcela niečo, čo tu vystupuje v dostatočnom odstupe pred mnou, ale je tým, čo ma zasahuje priamo dovnútra; poznanie tajomstva je preto možné len istým druhom osobnej účasti. A podobne i Berďajev je presvedčený, že isté poznanie osobnosti je predsa len možné, a to ponorením sa do vlastnej subjektivity, a teda prostredníctvom osobnej a duchovnej skúsenosti: „Osobnosť možno poznať len ako subjekt, v nekonečnej subjektivite, v nej sa skrýva tajomstvo existencie“ (Berďajev 1997, 21). V tomto kontexte sa zda najviac odhaľuje hlboko existenciálny charakter Berďajevovho personalizmu.³

² Pojmovú diferenciu medzi individuom a osobnosťou ešte bližšie rozvedieme v ďalších častiach textu.

³ Stojí za zmienku, že Berďajev sa otvorene hlási k existenciálnej filozofii, resp. k existencializmu, hoci s mnohými autormi zvyčajne radenými do tohto smeru sa zásadne rozchádza (najexplicitnejšie s M. Heideggerom a J. P. Sartrom, pričom prvého menovaného dokonca ani za existenciálneho mysliteľa nepovažuje – pozri napr.: Berďajev 2003, 10-11).

S určitou mierou zovšeobecnenia môžeme konštatovať, že v Berďajevovej personalistickej koncepcii človeka sú základnými stavebnými prvkami osobnosti duch a sloboda.⁴ Pokiaľ ide o ducha, treba vziať do úvahy, na čo Berďajev na mnohých miestach upozorňuje, že ducha v žiadnom prípade nemožno chápať objektívne – to bol totiž zásadný omyl idealizmu. Podľa neho totiž v skutočnosti nejestvuje niečo také ako objektívny alebo kolektívny duch, nanajvýš ak v symbolickej rovine. Ako píše vo svojej knihe *Duch a realita* (1937): „V striktnom zmysle slova možno hovoriť len o osobnom a subjektívnom duchu“ (Berďajev 2006, 38). Duch totiž prebýva v subjektivite, v osobnosti. Práve duch a sloboda sú od osobnosti neodmysliteľné, a preto ich musíme predpokladať v každom názore na človeka ako osobnosť – nie je totiž možné formulovať materialistickú alebo deterministickú koncepciu osobnosti. „Človek nie je osobnosťou kvôli svojej prirodzenosti, ale kvôli svojmu duchu. Prirodzenosti zodpovedá len individuum“ (Berďajev 1997, 20). A človek je osobnosťou nielen vďaka duchu, ale i vďaka slobode: „Existencia osobnosti predpokladá slobodu. Tajomstvo slobody je tajomstvom osobnosti“ (Berďajev 1997, 24). Ako píše Martin Jabůrek (2013, 93), komentujúc Berďajevovu filozofiu osobnosti: „Osoba je skutočná natoľko, nakoľko je skutočná sloboda, skutočným vyjadrením a reálnym garantom slobody je osoba“. Duch a sloboda sú však v Berďajevovej filozofii natoľko navzájom prestúpené pojmy, že ich dokonca miestami stotožňuje: „Duch je sloboda, a sloboda je duch“ (Berďajev 2005, 44). Skúsenosť slobody, ktorú Berďajev vždy chápe ako slobodu ducha (na rozdiel od školského pojmu slobody vôle), je pre neho tou „prvotnou skúsenosťou“ (Berďajev 2005, 38), nespochybniteľným faktom a základným východiskom, z ktorého potom odvodzuje i celú svoju filozofiu, vrátane filozofie osobnosti. Osobnosť ako slobodná bytosť odporuje všetkej determinácii, vonkajšej i vnútornej, s výnimkou vnútornej determinácie sama sebou. „Osobnosť je aktivitou, odporom, víťazstvom, triumfom slobody nad otroctvom sveta“ (Berďajev 1997, 22).

Osobnosť a sloboda pri realizácii predpokladajú odpor, a preto so sebou nesú bolesť a utrpenie. Sloboda podľa Berďajeva neznamená nejakú ľahkosť, odľahčenie, ako je tomu v prípade liberálneho a libertínskeho chápania slobody ako voľnosti a nezáväznosti, pravá sloboda je naopak ťažká, heroická a tragická. Osobnosť musí totiž na ceste k svojej realizácii prejsť tragickými protikladmi. Azda najlepšie to opisuje Berďajev (1997, 25) v nasledujúcej pasáži: „Sebauskutočnenie osobnosti predpokladá odpor, žiada si boj proti zotročujúcej moci sveta, nesúhlas s konformným vzťahom k svetu. Zrieknutie sa osobnosti, dobrovoľné rozpustenie seba samého v okolitom svete môžu zmierniť bolesť a človek sa s tým ľahko zmieruje. Súhlas s otroctvom tíši bolesť, nesúhlas ju jatrí. Bolesť v ľudskom svete je zrodená osobnosťou, jej bojom za vlastný obraz... Sloboda pôsobí utrpenie. Môžeme zmenšiť utrpenie, ak sa vzdáme slobody“. Jedna z hlbokých múdrostí, ktorým sa Berďajev naučil u F. M. Dostojevského, je myšlienka, že sloboda a šťastie sa k sebe chovajú nepriateľsky. Berďajev (2000, 122), interpretujúc Dostojevského „Legendu o Veľkom inkvizítovi“, poznamenáva: „[s]loboda ľudského ducha nie je zlúčiteľná s ľudským šťastím“. Z toho dôvodu stojí každá ľudská bytosť vo svojom živote pred ťaživou existenciálnou dilemou: „sloboda s utrpením alebo šťastie bez slobody.“ (Berďajev 2000, 121). A tejto myšlienke zostáva Berďajev verný po celý svoj život. K jeho záveru vo svojej filozofickej autobiografii, kde v sebareflexii v kontexte svojho života zhodnocuje celoživotnú tvorbu, tvrdí: „Personalizmus je v protiklade k eudaimonizmu.“ (Berďajev 2005, 48). Po celú tvorbu sa Berďajev obracia proti každej forme etického eudaimonizmu ako nekompatibilného stanoviska s filozofiou slobody a osobnosti, pretože šťastie nemá vskutku žiadnu duchovnú kvalitu, hodnotu, a teda sa nemôže stať ústredným životným cieľom človeka – tento názor je veľmi blízky stanovisku dánskeho existenciálneho náboženského mysliteľa Sørensa Kierkegarda (1993, 134), ktorý tvrdí, že „šťastie samotné k duchovnému určeniu

⁴ Pojmy ducha a slobody možno identifikovať ako dva základné piliere nielen Berďajevovej koncepcie osobnosti, ale i celku jeho myslenia, ako to navrhuje vo svojej štúdií Ján Letz (2004, 34).

nepatriť. A kvalitatívnu verziu etického eudaimonizmu v podobe Millovhovho umierneného utilitarizmu pokladá Berďajev za vnútorne rozpornú (Berďajev 2005, 48).

Vráťme sa ešte k Berďajevovmu zásadnému rozlišovaniu medzi pojmi osobnosti a indivídua načrtnutému doposiaľ len v kontexte problému poznateľnosti človeka. Zatiaľ čo indivíduum je kategóriou biologickou či sociálnou, osobnosť je podľa jeho učenia kategóriou duchovnou. A kým osobnosť nie je podľa Berďajeva časťou žiadneho celku, a preto mu ani nemôže byť podriadená, indivíduum je vždy súčasťou nejakého celku (kozmickeho, rodového, sociálneho), nech už by sa voči nemu akokoľvek snažilo vymedziť a od ostatných častí egocentricky izolovať. To, že osobnosť nie je časťou žiadneho univerza, rodu, spoločnosti, zároveň značí, že im ani nie nijak podriadená, a že nimi nie je determinovaná. Indivíduum naopak, súc časťou nejakého celku, je vždy závislé od tohto celku. Každý človek je na jednej strane indivíduom, teda je súčasťou materiálneho sveta, sveta kozmickeho, rodového a sociálneho. Ale každý človek je taktiež aj osobnosťou, a ako osobnosť vydáva svedectvo o existencii iného sveta. Človek ako osobnosť je totiž priesečníkom dvoch svetov: sveta ducha a sveta prírody. Personalizmus musí podľa Berďajeva vychádzať z duality sveta, metafyzický monizmus vníma Berďajev ako zásadne nekompatibilný s filozofiou osobnosti (pozri napr.: Berďajev 1997, 29). Osobnosť je tým miestom, kde dochádza k stretu a boju týchto dvoch svetov, k boju ducha a prírody, slobody a nevyhnutnosti. Indivíduum má biologický pôvod, rodí sa z otca a matky, je teda determinované rodovou dedičnosťou, a rovnako aj sociálnym prostredím. Osobnosť sa naproti tomu nededí z pokolenia na pokolenie, nerodí sa z matky a otca, a preto nie je determinovaná rodovou dedičnosťou; osobnosť má totiž úplne iný, neprirodený, nebiologický pôvod: pramení z ducha, rodí sa z Boha.

Avšak ani Boh podľa Berďajevovho názoru nijako nedeterminuje, a teda nezotročuje človeka, ale je naopak garantom jeho slobody. Medzi Bohom a človekom nie je a nemôže byť vzťah pána a raba; Berďajev je presvedčený, že tohto sociomorfizmu⁵ sa treba nadobro zbaviť, lebo v histórii to bol a stále aj je jeden zo silných zdrojov ľudského otroctva. Berďajevovo poňatie Boha je hlboko humanistické (aj keď nie v zmysle sekulárneho humanizmu⁶). Berďajev totiž hlása, že hlavnou Božou vlastnosťou je Ľudskosť⁷ (Berďajev 1997, 70), čo sa podľa neho najväčšmi odhalilo v osobe Ježiša Krista. „To človek, sám človek je neľudský až hrôza, znetvoruje svoj obraz, Boh je naopak ľudský a potrebuje ľudskosť.“ (Berďajev 1997, 70). Tým biblickým Božím obrazom v človeku je práve ona ľudskosť, a preto jedine v ľudskosti, slobode a láske sa môžeme a máme Bohu podobáť. V knihe *Duch a realita* Berďajev (2006, 36) argumentuje, že je to duch ako základná, konštitučná zložka ľudskej osobnosti, ktorý „humanizuje ľudské ponímanie Boha a zároveň ho oslobodzuje od hrubého antropomorfizmu“.

Osobnosť to nie je jeden z druhu, pretože osobnosť nie je pravidlo, ale výnimka, je to absolútne nóvum; osobnosť značí jedinečnú, neopakovateľnú a nezameniteľnú bytosť. Z tohto dôvodu je napríklad „nehanebné zameniť inou bytosťou tú, ktorú ste milovali, v ktorej ste naveky rozpoznali tvár osobnosti.“ (Berďajev 1997, 22). Všetko individuálne je totiž nezameniteľné. V tomto ohľade náš jazyk vnáša menší zmätok do porozumenia rozdielu medzi osobnosťou a indivíduom. Všetko osobné je konkrétne a individuálne, osobnosť tak označuje to v nás, čo nemáme s nikým iným spoločné. Osobnosť je preto dokonca individuálnejšia než indivíduum, ktoré je vlastne vždy len jedným z druhu. A oproti indivíduu osobnosť nie je súčasťou žiadneho univerza, naopak

⁵ Sociomorfizmus: premietanie našich sociálnych vzťahov do vzťahu medzi človekom a Bohom.

⁶ Západnému, sekulárnemu a liberálnemu humanizmu Berďajev predovšetkým vytyka to, že nedostatočne emancipoval človeka od zotročenia prírodou a spoločnosťou, že nedokázal garantovať slobodu človeka od sveta (pozri: Berďajev 1997, 38).

⁷ A ako ďalej na tom istom mieste dodáva, medzi kľúčové Božie vlastnosti patria tiež sloboda, láska a schopnosť obety.

univerzum je podľa Berďajevovho zásadného názoru súčasťou osobnosti: osobnosť je „mikrokozmosom“. Na rozdiel od nominalizmu, ktorý neuznáva realitu ničoho univerzálneho, Berďajev prehlasuje, že v osobnosti spočíva potencia univerzality. Osobnosť je však „univerzom v individuálne neopakovateľnej forme a spojením univerza nekonečného a individuálne zvláštneho“ (Berďajev 1997, 20). A na rozdiel od ontologického realizmu Berďajev popiera realitu univerzálií mimo osobnosti. „Univerzálne nejestvuje ako bytosť mimo osobnosti, ale ako najvyššia náplň života osobnosti a nadosobné hodnoty v nej.“ (Berďajev 2006, 45). A je to podľa Berďajeva (2006, 40) práve duch, ktorý „dáva osobnosti konkrétny univerzálny obsah“.

Ako sme už vyššie uviedli, osobnosť je kategóriou duchovnou. Je však chybou zamieňať si ducha s dušou. Tak ako osobnosť nie je biologickou ani sociálnou kategóriou, tak nie je ani kategóriou psychologickou; osobnosť totiž nemožno stotožniť s dušou. Berďajev nástojí na tom, že starý dualizmus duše a tela (exemplárne sformulovaný v Descartovej filozofii) treba raz a navždy prekonať (pozri: Berďajev 1997, 27). Odmieta rovnako aj abstraktný spiritualistický dualizmus, ktorý stavia ducha do protikladu k telu a ktorý vo svojich etických dôsledkoch vedie k nepriateľskému vzťahu k vlastnému telu.⁸ Namiesto toho prichádza s triadickou štruktúrou ľudského bytia: duch, duša a telo. Osobnosť možno preto charakterizovať ako duchovno-duševno-telesnú jednotu, pričom túto jednotu kladie duch ako celostný, zjednocujúci a formujúci princíp: „Duch dodáva jednotu ako duši, tak telu, privádza ich k jednote, neprekonáva ich a neničí.“ (Berďajev 1997, 28). Duch zduchovňuje dušu i telo človeka, a tým ich vyslobodzuje z pút determinizmu prírodného sveta. Telo preniknuté duchovnou formou dosahuje najvyššieho výrazu v ľudskej tvári. Tvár človeka totiž nie je podľa Berďajeva len výslednicou kozmických (prírodných) síl, ale taktiež dôsledkom pôsobenia vnútornej duchovnej energie; práve prostredníctvom ľudskej tváre k nám presvitá iný svet (pozri: Berďajev 1997, 27).⁹ Z psychologických pozorovaní môžeme poodhaliť, že v duševnom živote konkrétneho človeka predsa len pôsobia mnohé kauzálne podmieňujúce mechanizmy, napríklad keď jeden duševný stav opakovane vyvoláva druhý stav, alebo keď rovnaká situácia v živote jedinca vyvoláva u neho zakaždým rovnaké citové reakcie a pod. Znamená to teda, že celý duševný život človeka bezvýhradne podlieha determinácii, že duša človeka je celkom neslobodná? Berďajevova odpoveď by bola rozhodne „nie“, a dôvod tejto odpovede možno vari najlepšie vyčítať z nasledujúcej pasáže z prvého dielu jeho knihy *Filozofia slobodného ducha* (1927), kde popisuje vzťah medzi dušou a duchom a súčasne pomer duše k slobode a nevyhnutnosti: „V duševnej realite sa prejavuje sloboda podľa toho, nakoľko sa v nej prejavuje duchovný svet. Duša človeka je arénou, v ktorej sa vo vzájomnom zápase stretávajú sloboda s nevyhnutnosťou, svet duchovný so svetom prírodným. V duševne totiž pôsobí duch a vtedy sa vyjavuje sloboda ducha. V duševne však pôsobí i príroda, a potom všade vládne nevyhnutnosť. Človek sám seba určuje zvnútra, z hlbiny podľa toho, nakoľko v ňom zvíťazil duch nad duševnými a prírodnými živlami, podľa toho, nakoľko duša vstúpila do ducha a sama bola duchom preniknutá.“ (Berďajev 2009, 172-173). Koniec koncov to teda závisí predovšetkým od osobnosti samotnej, od jej vlastného duchovného zápasu, nakoľko jej dušu ovládne prírodná determinácia, alebo nakoľko v nej zvíťazí sloboda.

Tak ako tvrdili mnohí myslitelia už pred Berďajevom, napr. Pascal alebo Nietzsche, človeku je vlastné prekračovať seba samého. A podľa Berďajeva jestvujú dva možné spôsoby, ako môže človek prekročiť seba samého, ako môže vyjsť z uzavretej subjektivity. Tým prvým je objektivácia. Termín

⁸ V tomto ohľade, teda pokiaľ ide o konštitúciu ľudskej bytosti, má Peter Grečo interpretujúci Berďajevovo dielo pravdu, keď vznáša požiadavku prekonania starobylého dualizmu založeného na protiklade duše a tela, ktorý napokon vedie k negatívnym dôsledkom v praktickom živote človeka (Grečo 2017, 91-92). Na druhej strane však treba dodať, že Berďajev vždy hlásal potrebu metafyzického dualizmu, bez ktorého by podľa jeho názoru nebolo možné vybudovať pravú filozofiu slobody, ducha a osobnosti.

⁹ V tejto súvislosti nie je bez zaujímavosti, že pre tvár a osobu má ruština rovnaké slovo: лицо.

objektívacia je kľúčovým pojmom celej Berďajevovej filozofie, ktorým popisuje takmer všadeprítomný negatívny proces, v ktorom dochádza k odcudzeniu subjektu sebe samému. Objektívacia v skratke znamená spredmetnenie, exteriorizáciu, socializáciu, racionalizáciu a symbolizáciu. Objektíváciu Berďajev odhaľuje ako hlavný zdroj zotročenia osobnosti. „Objektívacia predstavuje neosobnosť, vyvrhnutosť človeka v determinovaný svet.“ (Berďajev 1997, 24). Tou druhou cestou, ako sa možno dostať von z uzavretej subjektivity, je transcendencia, ktorá je opakom objektívacie. Práve transcendencia je jedinou cestou, na ktorej dochádza ku skutočnej realizácii osobnosti. Na rozdiel od objektívacie, transcendencia neznamená prechod subjektivity k objektivite, ale subjektivity k transsubjektivite. „Táto cesta vedie hlbínou existencie, na nej dochádza k existenciálnym stretnutiam s Bohom, s druhým človekom, s vnútorným bytím sveta; nie je to cesta objektívnych vzťahov, ale vzťahov existenciálnych.“ (Berďajev 1997, 26). Transcendencia je teda cestou od subjektivity k subjektivite, od osobnosti k osobnosti, pričom i Boh sám tu vystupuje ako subjekt, i Boh je totiž osobnosťou. Z tohto dôvodu by sme naň nikdy nemali nahliadať ako na objekt, pretože taký vzťah k Bohu by viedol len k jeho objektivácii, a teda skreslenému obrazu skutočného Boha, čoho možným dôsledkom by bola idolatria, a tým taktiež zotročenie našej osobnosti. Transcendencia je aktívny, dynamický proces, ktorý sa azda napohľad paradoxne uskutočňuje v imanencii, konkrétne v imanentnej, vnútornej, duchovnej skúsenosti. Preto transcendencia nie je v skutočnosti exteriorizáciou, ale naopak interiorizáciou.

S vyššie popísanou pojmovou diferenciou osobnosť/individuum bezprostredne súvisí aj Berďajevovo rozlišovanie medzi personalizmom a individualizmom. Berďajev nás dôrazne vyzníha, aby sme si tieto dva „izmy“ navzájom nezamieňali. Individualizmus, ktorý stojí v pozadí liberalizmu a tzv. buržoázneho alebo meštiackeho vedomia, je založený na atomizácii jedinca a na jeho egoistickom sebaoptvrdení, a ako taký je vskutku antipersonalistický. Naproti tomu personalizmus napriek svojmu primárnemu dôrazu na slobodu osobnosti a jej nezávislosti na prírode a spoločnosti nevedie človeka do izolácie, ale vychádza z predpokladu, že osobnosť sa môže plne realizovať iba v transcencencii. A navzdory tomu, že individualizmus sa vyznačuje túžbou po nezávislosti a všemožne sa ženie za slobodou, podľa Berďajeva (1997, 30), v skutočnosti „... vôbec neznamená nezávislosť vo vzťahu k celku, k daniu kozmickému, biologickému a sociálnemu, ale iba izoláciu podriadenej časti a jej zúfalú vzburu proti celku“.

Jedným z najpodstatnejších určení osobnosti je podľa Berďajeva (1997, 10) to, že „[o]sobnosť je tým nemenným v zmenách...“. Na druhej strane inou podstatnou črtou osobnosti je to, že je dynamická, že v nej niet nijakého nehybného stavu. To nás stavia pred otázku, ako uviesť do jednoty tieto napohľad protikladné Berďajevove charakteristiky osobnosti. Berďajev (1997, 21) nám na to sám odpovedá: „Osobnosť nie je stuhnutým stavom, rozoviera sa, rozvíja sa, obohacuje sa, ale ide o rozvoj jedného a toho istého celkom určitého jestvujúceho subjektu“. Spojenie zmeny a stálosti v osobnosti má podľa môjho názoru v Berďajevovej filozofii osobnosti dve roviny. Prvá je ontologická, teda tá, ktorú sme si práve Berďajevovým citátom teraz priblížili. V tejto ontologickej rovine ide o identitu osobnosti: totiž, že napriek všetkým zmenám, napriek tomu, že sa ako osobnosť permanentne rozvíjam a realizujem tvorivým aktom, som to predsa stále ja, a nie som teraz nikým iným, než kým som bol pred piatimi či desiatimi rokmi. Druhá rovina je etická: ak človek sám seba zrádza, sám sebe si je neverný, to znamená, mení sa v premenách doby pod tlakom vonkajších okolností, motivovaný vlastným konformizmom a oportunizmom, jeho osobnosť sa začne rozpadáť. Iba ten, kto zostáva aj napriek všetkým vonkajším, sociálnym či politickým zmenám vo svojom charaktere nezmenený, iba taký človek môže byť právom nazývaný osobnosťou. Teda osobnosťou v prísnom slova zmysle je iba človek s pevnou morálnou integritou. Ako píše Berďajev (1997, 25): „Osobnosť je späť s pamäťou a vernosťou, s jednotou osudu a jednotou biografie“.

Z vyššie uvedeného je zrejmé, že Berďajev používa pojem osobnosti v dvojakom zmysle. V širšom zmysle je každá z ľudských bytostí osobnosťou, každý z nás má predsa svoj „existenciálny

stred“ (Berďajev 1997, 21), to znamená, že každý jeden z nás je subjektom svojej existencie, je subjektom vlastnej tvorivej aktivity a je schopný sa vcítiť do utrpenia i radosti druhého človeka. Možno povedať, že v tomto prípade hovorí Berďajev o osobnosti v antropologickom zmysle slova. No v užšom zmysle slova osobnosť Berďajev vo svojom diele odkazuje na výzvu, ktorá tu vyvstáva pred každým z nás – osobnosť je v tomto prípade niečo, k čomu sa len môžeme a v etickom zmysle zároveň aj máme dopracovať. V tomto druhom, užšom zmysle Berďajev (1997, 21) považuje osobnosť za axiologickú, teda hodnotovú kategóriu a v tomto duchu píše, že „[o]sobnosť nie je v žiadnom prípade hotovou danosťou, ale je úlohou, ideálom človeka“. Obidva tieto významy pojmu osobnosť sa potom stretávajú v jeho nasledujúcej myšlienke: „Osobnosť je na počiatku a taktiež na konci cesty.“ (Berďajev 1997, 21). Azda keby bol Berďajev terminologicky dôslednejší, volil by pre antropologický pojem, ktorý mu slúži na deskripciu jedinečnosti každej ľudskej bytosti, výraz „osoba“ (лицо) a pre axiologický, resp. etický pojem, ktorým charakterizuje cieľ, o ktorý sa má usilovať každá osoba, termín „osobnosť“ (личность).

V otvorenej nadväznosti na Kanta, no na míle ďaleko od jeho racionalizmu a etického formalizmu, poukazuje Berďajev na to, že človek ako osobnosť je vždy cieľom o sebe, a z toho dôvodu sa nemôže stať prostriedkom, či už druhých ľudí, spoločnosti ako celku, alebo samotného Boha. Keď sa človek stáva pre druhého prostriedkom, znamená to, že sa mu stáva objektom jeho vlastných túžob a zámerov. Rozpoznať v druhom človeku osobnosť značí prestať ho vnímať ako objekt, ale začať ho vnímať v jeho subjektivite, alebo inak povedané, znamená to, že „ja“ vystúpi z egocentrickej uzavretosti v sebe a vstúpi do spoločenstva s „ty“. A práve v tom, že človek je definovaný ako osobnosť, to znamená ako jedinečná, originálna, slobodná a tvorivá bytosť s potenciálnym univerzálnym obsahom, obrazom Božím v sebe a schopnosťou transcencie, spočíva jeho skutočná dôstojnosť (pozri: Berďajev 1997, 24). Berďajevov celoživotný zápas za slobodu, ktorý viedol nielen perom v textoch svojich početných kníh a v mnohých publicistických článkoch, ale aj vernosťou tomuto svojmu poslaniu v osobnom živote na pozadí veľkých a krutých politicko-spoločenských zmien¹⁰, bol zároveň aj jeho vášnivým bojom za osobnosť a jej dôstojnosť – ako zdôraznil v autobiografickej knihe *Sebapoznanie*: nejde o to zápasiť za právo každého človeka na šťastie, ale za dôstojnosť každej jednotlivé ľudskej osoby (porovnaj: Berďajev 2005, 48).

REFERENCES

- Berďajev, Nikolaj Alexandrovič. 2000. Dostojevského pojetí světa. [Dostoevsky]. Praha.*
Berďajev, Nikolaj Alexandrovič. 2006. Duch a realita. Základy boholudskej duchovnosti [The Spirit and Reality]. Bratislava.
Berďajev, Nikolaj Alexandrovič. 2009. Filosofie svobodného ducha. Apologie a problematika křesťanství. Časť 1. [The Philosophy of a Free Spirit, vol. I.]. Červený Kostelec.
Berďajev, Nikolaj Alexandrovič. 1997. O otroctví a svobodě člověka. Pokus o personalistickou filosofii. [Slavery and Freedom]. Praha.
Berďajev, Nikolaj Alexandrovič. 2003. Říša Ducha a říša Cisárova. [The Realm of the Spirit and the Realm of the Ceasar]. Bratislava.
Berďajev, Nikolaj Alexandrovič. 2005. Sebapoznanie. Pokus o filozofickú autobiografiu. [Self-knowledge: An Essay in Autobiography]. Bratislava.

¹⁰ Pripomeňme len zopár faktov z jeho života: Berďajev za starého (cárskeho) i za nového (bolševického) režimu bol pre svoje názory zo strany vládnej moci, napriek tomu, že sám nikdy nebol priamo politiky činný, niekoľkokrát vystavený policajnému vypočúvaniu, štyrikrát bol odsúdený na pobyt vo väzení a dvakrát bol poslaný do vyhnanstva (raz z toho nenávratne preč zo svojej rodnej zeme).

- Grečo, Peter. 2017. Princípy existenciálneho personalizmu v kontexte byzantskej antropológie. [The Principles of the Existential Personalism in the Context of the Byzantine Anthropology]. In Konštantínove listy [Constantine's Letters] 10/1, 83-97.
- Jabůrek, Martin. 2013. Eschatologický existencializmus Nikolaje Berďajeva. Brno.
- Kierkegaard, Søren. 1993. Bázeň a chvění. Nemoc k smrti. Praha.
- Letz, Ján. 2004. Personalistická filozofia Nikolaja Alexandroviča Berďajeva. In RaN 2004/2, 33-43. http://www.uski.sk/frm_2009/ran/2004/ran-2004-2-03.pdf.
- Marcel, Gabriel. 1971. K filozofii naděje. Praha.
- Pružinec, Tomáš. 2017. Človek a technika. Náčrt problematiky na pozadí myšlienok Nikolaja Alexandroviča Berďajeva. In Feber, Jaromír – Rusnák, Peter: Reflexia človeka v slovanskom filozofickom prostredí. Acta Moralia Tyrnaviensia VII. Trnava, 134-144.

SUMMARY: THE CONCEPT OF PERSONALITY IN THE WORK OF RUSSIAN PHILOSOPHER NIKOLAI ALEXANDROVICH BERDYAEV (CLIMAX OF THE PERSONALISTIC LINE OF SLAVIC THOUGHT). In the paper I tried to shed light on the concept of personality as a key concept in the work of N. A. Berdyaev, whose thought can be seen as a climax of the personalistic line of Slavic philosophy (although not in a chronological meaning). Therefore it is primarily concerned with Berdyaev's principal book *Slavery and Freedom* (1939), where this theme is elaborated most thoroughly. Berdyaev's concept of personality is here interpreted in correlation with other central concepts of his work, above all with freedom and spirit – both are exposed as the inherent attributes of personality. That is why I suggested that any materialistic or deterministic concept of personality must prove as self-contradictory. While Berdyaev's metaphysics is primarily based on duality of spirit and nature, or freedom and necessity and he views this metaphysical dualism as an ontological precondition for the existence of personality, I pointed to the fact that his concept of person(al)ity is based on the triple structure: spirit, soul and body. In the paper, I also examined Berdyaev's fundamental conceptual distinctions between personality and individual; while personality is regarded as a spiritual category, the individual is understood as a biological, sociological or psychological category. Then I outlined the differences in standpoints of personalism and individualism, while the latter was shown as opposed to the former. In the end, I interpreted Berdyaev's personalism as part of his lifelong philosophical and personal fight for dignity of every single human person.

Mgr. Milan Petkanič, PhD.
The University of Ss. Cyril and Methodius
Faculty of Arts
Department of Philosophy and Applied Philosophy
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovakia
milan.petkanic@ucm.sk